

**Eyal Ben-Ari and Vincent Connelly, Contemporary Military Reserves,
Abingdon: Routledge, 2023**

ד"ר דותן דרוק

מרצה מן החוג במחלקה ליחב"ל, האוניברסיטה העברית; מרצה מן החוג באוניברסיטת חיפה;
עמית מחקר במחלקת היסטוריה של צה"ל ומדריך אקדמי במכללות הצבאיות

אסופת המאמרים שערכו בן-ארי וקונלי תורמת תרומה מהותית למחקר על מערכי מילואים במדינות דמוקרטיות, ומאירה צדדים פחות נחקרים של מערכי מילואים בצבאות (עמ' 1). האסופה היא תוצר של סדנה בנושא שנערכה ב-2018 באוניברסיטת אקסטר בבריטניה ועובדה לספר ערוך. מאחר שהסוגיות לבחינה במערכי המילואים בצבאות של מדינות דמוקרטיות כמעט לא השתנו בשנים האחרונות, וככל הנראה ילוו אותנו בשנים הבאות – ובעתיד הקרוב אולי אף ביתר שאת, בשל מלחמת רוסיה-אוקראינה המתחוללת באירופה מפברואר 2022 – הרי יש באסופה זו כדי לאפשר מבט רב-ממדי לבחינת הנושא. לנוכח ההשתנות שחלה באופי המלחמות במהלך העשורים האחרונים, מנפילת ברית-המועצות וביתר שאת במלחמה המתחוללת בשנה האחרונה באוקראינה, מדינות דמוקרטיות נדרשו לחשוב מחדש על הצבאות שלהן ובכך גם על מערכי המילואים המהווים חלק מהם. מערכי המילואים בצבאות דמוקרטיים, ולא רק, הם מרכיב מרכזי בעוצמה הצבאית, וניתן לגייסו ולהפעילו באופן שיביא להשגת המטרות הצבאיות בעימותים. עורכי הספר טוענים שלמרות העיסוק הרב שמאפיין מדינות דמוקרטיות באופי הצבאות שלהן, במשימות הצפויות או הרצויות להם וכן במשאבים המוקצים כדי לקיים אותם, הרי העיסוק במערכי המילואים שולי, ולכל הפחות לא מייצג כראוי את המורכבות של מערכים אלה במדינות דמוקרטיות. לכן, הספר מציב מסד ידע מחקרי הבדוק את המאפיינים של מערכי המילואים בצבאות במדינות דמוקרטיות באופן שיכול לסייע להבין טוב יותר את הדרך שבה מאורגנים צבאות ואת המורכבות של מערכי מילואים, לא רק מזוויות מבט צבאיות אלא ממגוון היבטים, בהם קריירות צבאיות ואזרחיות, דינמיקות משפחתיות, חוקים, תגמול ותמריצים ואת מקומם בחיים הפוליטיים. העורכים מדגישים את העובדה שצבאות המערב הבינו כי המציאות שבה מלחמה נגד יריבים שווי ערך (רוסיה עבור נאט"ו וארצות-הברית, וסין בעיקר עבור ארצות-הברית) עלולה להתמש ולכן, בין שאר תהליכי בניין הכוח הצבאי ועיסוק בכוחות הסדירים, מדינות המערב עוסקות גם במערכי המילואים שלהן. הן מעדכנות את התרחישים שלפיהם ייעשה שימוש בכוחות אלה, מבצעות שינויים ארגוניים בהכשרה ובאימון הכוחות ואף עוסקות בתיאום הציפיות בין הצבא ובין המשרתים, כפי שעשתה פינלנד במערך המילואים של ההגנה המרחבית שלה ב-2015 (עמ' 6–7). נראה שמלחמת רוסיה-אוקראינה רק מגבירה תהליכים אלה במדינות נאט"ו, ובאלה המצויות בתהליך הכניסה לברית ממש בימים אלה.

כוחות המילואים מופעלים לא רק במבצעי לחימה, אלא גם לצורך משימות של ביטחון לאומי. כך, כוחות מילואים בגרמניה הופעלו כדי לסייע בהתמודדות עם ההצפות במדינה ב-2021, באוסטרליה מסייעים הכוחות תדיר בכיבוי השרפות האדירות הפושטות במדינה, בארצות-הברית הם מופעלים תכופות לעזרה במצבים של אסונות טבע; בבריטניה, בספרד, באיטליה וגם כאן אצלנו, בישראל,¹³⁰ הופעלו כוחות המילואים לסיוע בהתמודדות עם הקורונה (עמ' 7-8).

בסיכום ההקדמה מדגישים העורכים שתי סוגיות מרכזיות שמצויות בליבם של המאמרים השונים באסופה. האחת היא המעבר שחווה המשרת בין העולם הצבאי (במילואים) לעולם האזרחי, והעובדה ששני העולמות נדרשים להתייחס לתופעה זאת. הסוגיה האחרת היא ההיבט החוזי, שאינו רשמי במלואו, בין המשרת במילואים ובין הצבא. סוגיות אלה מצויות בלב המתח הקיים במערכי המילואים בצבאות, וניכר כי העיסוק המחקרי בהן מאפשר לתת בהן סימנים ולקדם היכרות והבנה שלהן, ואף את הסדרתן במידה מסוימת, בהתאם לעניין המדינות – בעיקר בעת הנוכחית, בעוד הן מעריכות מחדש את ארגון הצבא ומערכי המילואים שבתוכו.

הספר מורכב מארבעה שערים, בכל אחד מהם שניים-שלושה מחקרים המציגים מקרי בוחן עבור כל אחד מהשערים. מפאת קוצר היריעה והיקף הסדנה שעל בסיסה נכתבה אסופה זו, הספר אינו מתיימר להקיף את התחום או להציג את כל האפשרויות בהקשר זה. השער הראשון עוסק בקשר שבין הצבא ובין ההיבטים האזרחיים והוא מורכב משלושה מקרי בוחן, שלושתם מצפון-אמריקה – ארצות-הברית וקנדה. וסט ושותפיה למחקר מציעים, בין השאר, מודל רב-ממדי של זהות בחוויית המילואים – The multidimensional framework of identity in reserve experiences (עמ' 25), שמאפשר להבין טוב יותר מבעבר את המורכבות של חוויית המילואים בארצות-הברית, בצבא ובמשמר הלאומי, על כלל היבטיה. בכך, המודל המוצע משמש מסגרת תאורטית לחקר מערכי מילואים גם בצבאות אחרים, וכן משמש בסיס לאופן שבו מתייחסים למערכי מילואים בתהליכי בניין הכוח הצבאי ובהסדרת החוקים והנהלים הקשורים בכך, לצד תיווך מתאים לעולם האזרחי (עמ' 32). שני המחקרים הנוספים בפרק זה, של גולדנברג ובן-ארי ושל רוסטק, בחנו סוגיות של מערך המילואים בצבא קנדה. מהמחקר הראשון עלה כי חיילי המילואים הרגישו מחויבים לשירות בדומה לעמיתיהם הסדירים, בין השאר הודות לאפשרויות ההשפעה הניתנות להם בנוגע לאופי השירות, משכו וכדומה (עמ' 52-56). רוסטק מציע דרכים לשילוב בין כוחות סדירים ובין כוחות מילואים כדי לייצר יחידות צבאיות אפקטיביות, תוך התייחסות למאפיינים הייחודיים של מערך המילואים, ובעיקר החלקיות שמאפיינת אותם יחסית

¹³⁰ מערך המילואים של פיקוד העורף נשא בנטל הפעולות שהוביל הפיקוד להתמודדות מדינת ישראל עם הקורונה. לפירוט על חלק מפעולות פיקוד העורף ומערכת המילואים שלו ראו: מערכות עורף 2, פברואר 2022: <https://www.maarachot.idf.il/2022/%D7%92%D7%99%D7%9C%D7%99%D7%95%D7%A0%D7%95%D7%AA/%D7%9E%D7%A2%D7%A8%D7%9B%D7%95%D7%AA-%D7%A2%D7%95%D7%A8%D7%A3-2/>

למערכים הסדירים, מבחינת משך האימון, הרמה המקצועית שיורדת עם הזמן ועוד (עמ' 73–78).

השער השני עוסק במרכיבי זהות ומוטיבציה של משרתי מילואים, והוא מוצג דרך שני מקרי בוחן – בריטי וארגנטינאי. קונלי ושותפיו למחקר מציגים בתחילת מאמרם את השינויים שחלו בצבא בריטניה ובמערך המילואים שלו (עמ' 83) ושעדיין נערכים בימים אלה, גם נוכח הלקחים שהופקו בצבא בריטניה ממלחמת רוסיה–אוקראינה. לאחר שבחנו את מידת הסיפוק של קבוצות המשרתים מהתגמול הכספי שהם מקבלים הגיעו למסקנה שאין בה שוני מובהק, והיא אינה תלויה בו אלא בגורמים אחרים כגון ציפיות מהשירות, מחויבות מקצועית ואפשרויות לפיתוח מקצועי מהמקצוע הצבאי במילואים למקצועות אזרחיים (עמ' 99–102). מאסון בחנה את מידת המוטיבציה של משרתי המילואים בארגנטינה להתגייס לשירות. היא הדגישה את המאפיינים של צבא ארגנטינה ובהם מעמדו הנמוך יחסית (עמ' 121) במדינה ובחברה, ואת ההשפעה הניכרת שלהם על המוטיבציה והנכונות לשרת בו. מאסון מצאה שהמוטיבציה לשרת במילואים נובעת הן מתחושה פטריוטית ורצון לשרת בצבא, והן מתגמול כספי ומקצועי שמאפשר למשרתים להגיע לעמדה ראויה בחלק מהמגזרים.

השער השלישי עוסק בקשר האפשרי בין המקצוע האזרחי לצבאי (ולהפך), והוא מוצג דרך שני מקרי בוחן, אסטוני ובריטי. בהקדמה, בן-ארי וקונלי מציגים את מגוון התפקידים וסוגי השירות של אנשי המילואים, ואת ההבדלים בין הצבאות באמצעות הגדרת אופי השירות בכל אחד מהם. הם מדגישים את השוני בין הצבאות גם באופן שבו מוכשרים אנשי המילואים: בחלק מהם ההכשרה נעשית בשירות הסדיר והיא נשמרת לאורך שירות המילואים, ובאחרים ההכשרה נעשית במסגרת המילואים, כך שלמעשה השירות במילואים לא נסמך על השירות בסדיר (עמ' 5–6). לילאמי ושותפיה למחקר בחנו את החוזים הקיימים בין המעסיקים האזרחיים ובין משרתי המילואים המועסקים אצלם ואת הדרך שבה מתמודדים המעסיקים והמשרתים עם המעבר בין המצבים, בין היותם עובדים במסגרת עבודה אזרחית ובין שירותם במילואים. באסטוניה יש חוק גיוס חובה בדומה לישראל, אלא ששם השירות הסדיר אורך פחות משנה, ואחריו מוצבים המסיימים לשירות מילואים עד גיל 60. במהלך שירות המילואים המשרתים עשויים להיקרא לשירות של כמה חודשים, בהתאם לצורכי הצבא. מכאן, האתגר העומד בפני משרתי המילואים במעבר בין האזרחות לצבא הוא גדול, וכך גם של המשפחות והמעסיקים הנדרשים להתמודד עימו, בדומה למתרחש בישראל. לילאמי ועמיתיה פיתחו מודל קיים שהוצע בעבר¹³¹ והציגו את המורכבות הכרוכה במצב של חוזים מרובים, מול המעסיקים, הצבא והמשפחה, ואת הדרישות מכל אחד מהם, כדי להציע את מודל המילואים שיאפשר לקיים את הביטחון הלאומי של אסטוניה.

Gazit, Nir, Edna Lomsky-Feder, and Eyal Ben-Ari. 2020. Military Covenants and Contracts in Motion: Reservists as Transmigrants 10 Years Later. *Armed Forces & Society* 47(4): 616–634

בלי לפרט את כל ממצאי המחקר, נראה כי כמו בישראל, שבה מערך המילואים הוא חלק מהותי מתפיסת הביטחון של המדינה ומהיכולת של צבאה להתמודד עם האיומים, נדרשים מנגנוני ניהול מתחים בין הצרכים של המשרת בעולם האזרחי ושל מעסיקיו, ובין צורכי הצבא והדרישות מהמשרת, הן לצורכי הכשרה ושמירת כשירות והן לשם ביצוע משימות צבאיות. היגייט ועמיתיו בחנו את השימוש או היעדר השימוש, במקצועות ובכישורים של משרתי המילואים בצבא הבריטי. הם עמדו על האתגרים ועל הדרכים למצות כישורים אזרחיים בעת השירות במילואים בצבא, והציעו דרכים למיצוי טוב יותר שלהם בצבא. גם צה"ל מתקשה למצות את הכישורים האזרחיים של המשרתים במילואים, ורק בעלי מקצועות ייחודיים כגון רופאים מועברים בסיום הכשרתם האזרחית מהיחידה שבה שירתו כחיילים בעלי מקצוע מסוים או קצינים מפקדים או מקצועיים, לשרת כרופאים צבאיים. ואולם לרוב צה"ל אינו ממצה את המשאב של משרתי מילואים שרכשו השכלה בנושאים הדרושים לצבא, כגון מחשבים וסייבר, והם נותרים ביחידות המילואים שלהם ללא קשר למקצוע שרכשו. נראה שמקרה הבוחן של צבא בריטניה שהציג היגייט נכון גם לצה"ל במובנים רבים, וככל הנראה גם לצבאות אחרים.

השער הרביעי עוסק בקשר בין מערכי המילואים לפוליטיקה, והוא מוצג דרך שני מקרי בוחן, מארגנטינה ומקוריאה הדרומית. פרדריק ואקוסטה נתנו למארמן את השם "בונים גשרים עם החברה" (עמ' 167), והדבר מעיד על המסר שהן מבקשות להעביר במחקרן. כפי שכבר צוין לעיל בהקשר של מאפייני צבא ארגנטינה, הרי שירות המילואים בו עשוי ליצור גשרים בין הצבא, שנתפס כנחות ומנוכר לחברה האזרחית, ובין החברה. עם זאת, הן טוענות שיש עוד דרך ארוכה לבסס את מערך המילואים ואת החוזה בינו ובין החברה, הן בתחום התגמול והן בתחום העלאת קרנו של הצבא בעיני האזרחים. בכך, הגם שאין זו מטרתו העיקרית של מערך המילואים בצבא, הוא משמש אמצעי לגישור על עוינות של חלק מהחברה האזרחית כלפי הצבא, ובכך יש לו תפקיד פוליטי וחברתי נוסף על תפקידו הביטחוניים. במאמר השני בשער זה טוען קים שאף כי יש שוויון בין האזרחים בקוריאה הדרומית בכל הקשור לחובת השירות בסדר, אין בה שוויון בתגמול ובמדיניות השחרור משירות מילואים לכלל האזרחים. בכל הנוגע לסוגי התגמול ולמדיניות השחרור משירות מילואים לתקופה מסוימת ואף לחלוטין, המדינה מעדיפה לשחרר מהשירות עובדים ובעלי השכלה גבוהה על-פני מובטלים ובעלי השכלה נמוכה יחסית (עמ' 183). העדפה זאת הביאה לכך שההערכה כלפי משרתי המילואים נמוכה, והם נתפסים כנחותים (עמ' 196). מאחר שקוריאה הדרומית מקיימת את צבאה נוכח האיום המתמיד משכנתה מצפון, הרי תפיסות אלה של נחיתות המשרתים במילואים עלולות לפגוע ביכולתו של צבאה להיות ערוך למלחמה, ולכן ממליץ הכותב לטפל בכך ובסוגיות נוספות.

ובכל זאת, מה חסר? אסופת המחקרים לא הניחה בבסיס המחקר את השוני בין אופיים של צבאות המצויים במוכנות מיידית להגנה על מדינתם מאיומים קרובים, כגון אסטוניה וקוריאה הדרומית, ובין צבאות שעיקר עיסוקם הפעלת כוח לצרכים שונים והם פועלים ככוחות משלוח, כגון צבא ארצות-הברית, קנדה ובריטניה. יש לכך השפעה רבה על

המאפיינים שנדונו במחקרים באסופה זו, בעיקר בכל הקשור למוטיבציה ולנחיצות של מערכים אלה, בצבא, במדינה, בחברה, במשפחה וכמובן בקרב המשרתים. פער נוסף הקיים לדעתי באסופה הוא המקרה הישראלי, שמובא בצורה מצומצמת מאוד בהקדמה אך לא כמקרה בוחן באחד השערים. מערך המילואים בישראל נחקר מכיוונים מגוונים במהלך שני העשורים האחרונים,¹³² ונכון היה להוסיפו למערך המחקר המוצג באסופה. צה"ל, על כלל מערכיו, לרבות מערך המילואים, הוא נושא למחקר בצבאות רבים, גם בשל אופיו ובעיקר בעקבות המבצעים שנערכו בעשורים האחרונים. בכל המבצעים בצה"ל השתתפו מערכי מילואים מסוגים ובהיקפים שונים, ולכן מקרה בוחן זה יכול היה להוסיף לאסופה.

¹³² לדוגמה: אלרון, מ'. פדון, כ'. טיארג'אן-אור, ר'. ופרידמן בן-שלום, ה'. (עורכים), (2018). מערך המילואים לאן? המכון למחקרי ביטחון INSS, מזכר 183; מבקר המדינה. (2014). דו"ח שנתי 2013, כשירות מערך המילואים של כוחות היבשה; קבילו, א'. (2022). מערך המילואים בצה"ל - בין שוויון להוגנות, עבודה לקבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בראילן; רונן, א'. (2013). האם צבא המילואים שוקע? מערכות 449, עמ' 30-36; תמרי, ד'. (2012). האומה החמושה – עלייתה ושקיעתה של תופעת המילואים, הוצאת מערכות; Druck, D. (2021) The Reserves Will Hold, The RUSI Journal, 166:4, 40-50